

УДК 37.015(477):355.01|372.32-028.63

*АННА ВОЙТОВИЧ, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна
ORCID ID 0000-0003-4572-0813
anna.voytovych@lnu.edu.ua*

ОСВІТА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

ANNA VOITOVYCH, PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

EDUCATION IN UKRAINE DURING THE WAR: CHALLENGES AND REALITIES OF TEACHER TRAINING

У статті висвітлено актуальність проблеми підготовки вчителів до роботи в період воєнного стану в Україні, окреслено теоретичні аспекти успішного її вирішення. Акцентовано на пріоритетності для менеджерів та всього педагогічного персоналу питань безпеки закладів освіти, їх доступності для продовження навчання у складних умовах. Обґрунтовано труднощі організації освітнього процесу у віддалених сільських територіях через активні бойові дії, евакуацію, відсутність електроенергії чи інтернету. Висвітлено окремі аспекти, що пов'язані зі зміною ролі вчителя в умовах війни, котрий виконує не лише дидактичну (освітню), а й психологічну функцію, надаючи психоемоційну підтримку учням, які постраждали від війни. З'ясовано деякі труднощі через мовні та культурні бар'єри в іноземних країнах у процесі інтеграції українських дітей за кордоном у нові освітні системи. Вказано на необхідності забезпечення умов для безперервності навчання майбутніх учителів у процесі професійної підготовки в закладі освіти, розроблення нових освітніх програм, адаптованих до кризових реалій життєдіяльності. Охарактеризовано популярні цифрові платформи та он-

лайн-ресурси, що активно впроваджуються для забезпечення безперервності навчання. Здійснено оцінку українських реалій і можливостей для визначення перспектив розвитку педагогічної освіти, зокрема через налагодження співпраці на державному, міжнародному та громадському рівнях для створення безперервного доступу до якісної освіти навіть в умовах війни.

Ключові слова: педагогічна освіта, підготовка учителів, цифрове середовище, дистанційна освіта, воєнний стан.

Summary. The article addresses the critical issue of pre-service teacher training during martial law in Ukraine, emphasizing the theoretical foundations necessary for effectively addressing this challenge. The author underscores the importance of prioritizing the safety of educational institutions and ensuring their accessibility to sustain education under difficult conditions. The article also highlights the challenges of organizing the educational process in remote rural areas, where active hostilities, evacuations, and a lack of electricity or internet pose significant obstacles. The article explores various aspects of the evolving role of teachers during wartime, emphasizing that they not only fulfill educational responsibilities but also provide psychological support to students affected by the conflict. It highlights

challenges arising from language and cultural barriers that Ukrainian children face while integrating into new educational systems abroad. The author stresses the importance of ensuring continuity in the education of future teachers during their professional training and calls for the development of new educational programs tailored to the crisis-driven realities of life. Popular digital platforms and online resources that are actively implemented to ensure the continuity of education are characterized. The analysis of Ukrainian realities and opportunities has been made to determine the prospects for the development of teacher education, in particular through cooperation at the state, international, and public levels to create continuous access to quality education even in times of war.

Key words: pedagogical education, teacher training, digital environment, distance education, martial law.

Meta: здійснити теоретичний аналіз щодо викликів у підготовці вчителів під час війни, оцінити українські реалії та можливості для визначення перспектив розвитку педагогічної освіти.

Постановка проблеми в загальному викладі. Освітня система України переживає безпрецедентні виклики через війну, що суттєво

впливає на всі її аспекти, включаючи підготовку педагогів. Адже професія вчителя під час кризи набуває особливого значення – освітяни забезпечують не лише організацію та функціонування освітнього процесу, а й психологічний супровід учнів, адаптацію до нових (воєнних) реалій і сприяють збереженню національної ідентичності молодого покоління (Budnyk, Delenko, Dmytryshchuk, et al., 2023).

Війна вплинула на інфраструктуру закладів освіти різних типів, зумовила міграцію студентів і викладачів, призвела до необхідності швидкого переходу до дистанційного чи змішаного навчання, що створило низку нових завдань у підготовці майбутніх педагогів. Зокрема, постало питання адаптації освітніх програм, інтеграції цифрових інструментів і ресурсів для навчальних цілей, забезпечення рівного доступу до освіти для всіх категорій громадян, включно з внутрішньо переміщеними особами. При цьому особливий акцент варто здійснити на формуванні психологічної стійкості та навичок кризового менеджменту у педагогів, оскільки вони відіграють важливу роль у створенні безпечного освітнього середовища для учнів у складних умовах життєдіяльності (Machin, 2014).

Як засвідчують джерела, "станом на вересень 2023 року в Україні функціонує майже 13 тисяч шкіл, із яких понад 80% вже обладнано укриттями. За даними Міністерства освіти та науки України, близько 7,5 тисяч шкіл працюють в очному форматі, 3,8 тисяч перейшли на змішаний формат навчання, а 2,5 тисячі шкіл – виключно дистанційне. (...) Найкраща ситуація щодо обладнання укриттями спостерігається у закладах професійно-технічної освіти – 95% закладів обладнано укриттями, із яких 94% – це заклади фахової, передвищої та вищої освіти. Лише 55% державних дитячих садків обладнані укриттями". (Освіта в умовах війни..., 2024).

Таким чином, дослідження викликів і реалій підготовки вчителів в умовах війни є не лише важливим, а й необхідним для формування су-

часної стратегії освіти, яка сприятиме відновленню країни та підтримці її людського потенціалу (Освіта в умовах війни..., 2023).

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема воєнних травм у дітей, організації освіти в умовах війни знайшла своє відображення у численних зарубіжних і вітчизняних дослідженнях (Chandi, Ferrari, 2013; Budnyk, Delenko, Dmytryshchuk, et al., 2023). Моральні дилеми військових конфліктів у філософському дискурсі висвітлила українська вчена Н. Головіна (2022). Окремий напрям – педагогіка часу війни – виокремлює для дослідження польський учений М. Рембеж, котрий детально опитує психологічні переживання й почуття дитини війни через призму аксіології та антропології (Rembierz, 2023b). Окремі аспекти щодо освітньої польсько-української діяльності в умовах воєнного стану окреслює Б. Сліверський, адже польська школа прийняла значну кількість вимушених переселенців з України, котрі відчувають сум і ностальгію за рідним домом та батьківщиною (Sliwerski, 2022).

Питання безпеки закладів освіти, їх доступності, продовження навчання у складних умовах війни (зважаючи на повітряні тривоги, повідомлення про замінування шкіл, ракетні обстріли, вимкнення електроенергії і т.п.) є першочерговими для менеджерів освіти та всього педагогічного персоналу (Machin, 2014). Адже є діти, котрі не можуть продовжувати навчання за звичних умов із урахуванням низки чинників (руйнування шкіл, окупація, активні бойові дії в регіоні тощо), тому такі обставини потребують серйозного планування освітніх процесів і надання належної психологічної підтримки (Лаб'як, 2023).

Особливі труднощі викликані ситуацією у віддалених сільських територіях, де відчуваються воєнні дії, і родини часто відмовляються від евакуації зі своїх домівок. У результаті в таких районах школи не працюють, а діти взагалі не навчаються через відсутність електроенергії чи інтернету. Питання навчання українських учнів в сільській місцевості в умо-

вах війни відображено у наукових дослідженнях учених, котрі визначають вплив демографічних, соціально-економічних і освітніх чинників на результати навчання учнів сільської місцевості, презентують деякі аспекти роботи керівника та педагогічного персоналу сільської школи з дітьми, які є вимушеними переселенцями (воєнними біженцями) та наголошують на необхідності гарантування доступності сільської освіти, забезпечення системи достатнього фінансування, інфраструктури та технічного обладнання для дистанційного (змішаного) навчання у кризових ситуаціях тощо. (Budnyk, Kotyk, Fomin, et al., 2024).

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна має загальні негативні наслідки для всієї системи української освіти. Це: а) фізична руйнація інфраструктури, тобто пошкодження та знищення низки шкіл і закладів вищої освіти, що створює серйозні перешкоди для забезпечення навчання; б) перехід до дистанційної форми навчання, якщо існує загроза життю чи здоров'ю дітей і вчителів, що, своєю чергою, потребує швидкого упровадження цифрових інструментів, доступу до необхідних ресурсів і стабільного інтернету; в) необхідність у наданні психологічної допомоги дітям чи педагогам, котрі постраждали від війни, а також професійне виховання вчителів, та ін. Ці та інші питання розглянемо більш детально у контексті професійної підготовки педагогів до роботи у воєнних реаліях.

Діти війни в Україні характеризуються специфічним травматичним досвідом. Проблеми їх навчання, виховання, розвитку, реабілітації частково описано у науковій літературі (Chandi, Ferrari, 2013). Психологічні наслідки війни, такі як: тривожність, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та депресія, серйозно впливають на здатність дітей до навчання і на емоційний стан вчителів (Будник, 2023).

"Турбота про захист дітей і дотримання їхніх прав перед обличчям руйнівної сили військової агресії та збройних дій, виражена в конкретних діях – зокрема, в різних видах пе-

дагогічної, опікунської та виховної діяльності – це також – в універсальному аксіологічному та антропологічному вимірах – турбота про повагу до елементарної людської гідності, найголовніша турбота про людину". (*Rembierz, 2023a, p. 67*).

Тому у руслі професійної підготовки варто акцентувати на зміні ролі вчителя в умовах війни, тобто вони виконують не тільки освітню, а й психологічну функцію, надаючи емоційну підтримку учням і допомагаючи їм справлятися з травмою. Крім того, війна змусила багатьох дітей і вчителів стати внутрішньо переміщеними особами або емігрантами, і це істотно ускладнило доступ до освіти, особливо для осіб із вразливих груп. Тисячі українських дітей вимушені адаптуватися до шкіл в інших країнах ЄС, зокрема у Польщі (*Nazaruk, Ruszkowska, et al., 2024*), щоб продовжувати навчання. Вони стикаються з численними труднощами, передусім через мовні бар'єри в іносередовищі. Отож виклики війни – це також інтеграція українських дітей за кордоном у нові освітні системи та їх адаптація до культурних відмінностей.

Ці та інші наслідки війни вимагають системної реакції та співпраці на державному, міжнародному і громадському рівнях для забезпечення безперервного доступу до якісної освіти навіть у найскладніших умовах.

Роль вчителя (викладача) та його професійної готовності до організації освітнього процесу під час війни. Якісна професійна підготовка педагогів стає вирішальною для ефективного вирішення низки проблем, які виникають у цих складних обставинах.

По-перше, вчителі мають бути готовими працювати у змінених умовах, зокрема у форматах дистанційного та змішаного навчання, що потребує впровадження цифрових технологій та адаптації освітніх програм. Крім того, необхідно враховувати потреби внутрішньо переміщених учнів, які стикаються з нерівним доступом до освіти.

По-друге, в умовах постійного стресу, викликаного війною, вчителі

(викладачі) вимушені виконувати й інші функції і завдання, пов'язані із створенням психологічного комфорту та безпечного середовища для учнів чи студентів (*Hart, 2009*). Для цього необхідно формувати у педагогів навички кризового менеджменту, стресостійкості та емпатії (*Rembierz, 2023a*).

По-третє, вчителі виступають носіями національної ідентичності та цінностей, що є критично важливим у контексті війни (*Orr, Hauser, 2008*). Їхня професійна підготовка має включати формування патріотичної свідомості, національної ідентичності, здатності до критичного мислення, співпраці та комунікації з різними групами населення.

Отже, якісна підготовка вчителів є запорукою не лише стабільності та ефективності освітнього процесу у період війни, а й відновлення суспільства й підтримки людського потенціалу країни у довгостроковій перспективі у повоєнній Україні.

Міграція викладачів і студентів внаслідок війни в Україні. Війна в Україні значно вплинула на освітню мобільність і демографічний склад навчальних інституцій. І це у загальних рисах можна окреслити наступним чином.

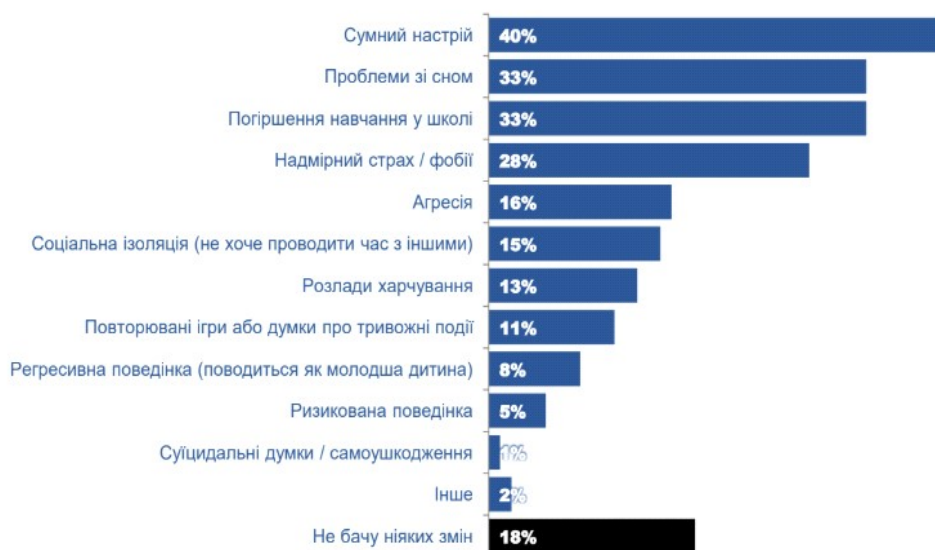
1. Вимушене переселення. Значна кількість студентів і викладачів були змушені залишити свої домівки через активні бойові дії, зруйновану інфраструктуру та загрозу життю. Частина з них перемістилися до більш безпечних регіонів України, що створило надмірне навантаження на заклади освіти в цих областях. Інша частина емігрувала за кордон, особливо до сусідніх країн ЄС (Польща, Німеччина, Чехія, Словаччина), де зіткнулися з інтеграційними викликами, мовними бар'єрами та адаптацією до нових систем освіти.

2. Втрата кадрів і потенціалу для освітніх цілей. Так, виїзд висококваліфікованих педагогів зменшив кадровий потенціал української освіти. Крім того, маємо труднощі з поверненням студентів і викладачів після закінчення війни, і це може призвести до довгострокових проблем у відновленні системи, передусім вищої освіти.

3. Навчання за кордоном для здобувачів освіти, які вимушено переїхали через війну. Українські учні (студенти) у країнах ЄС чи Америки часто продовжують навчання в дистанційній формі за українською програмою (наприклад, Всеукраїнська школа онлайн), одночасно адаптуючись до місцевої системи освіти, іншомовного освітнього простору. Відкриття україномовних класів і навчальних програм за кордоном є важливим досягненням для збереження національної ідентичності. Однак у більшості випадків наші школярі та студенти вивчають інші мови та культури країни проживання для продовження освіти.

4. Перехід на дистанційне навчання став головним рішенням для забезпечення безперервності освіти в умовах війни. Цей досвід уже був у часів пандемії коронавірусу, однак тут ми змушені адаптуватися до більш кризових умов через загрозу обстрілів, руйнування інфраструктури та переміщення учасників педагогічної взаємодії. Для реалізації навчальних цілей педагоги застосовують у роботі такі платформи, як: Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, які фактично вже стали повсякденним інструментом у професійно-педагогічній діяльності кожного викладача. Це значною мірою уможливило віддалену участь у міжнародних конференціях, воркшопах для професійного розвитку та освітньої наукової комунікації. Однак тут українська система освіти має виклики, пов'язані з відсутністю належного технічного забезпечення, особливо у сільських регіонах.

5. Психологічне навантаження через ізоляцію і тривожний стан. Існують проблеми з мотивацією учнів і студентів до навчання, а також ускладнення контролю за освітнім процесом, забезпеченням зворотної взаємодії. За даними дослідження (*Budnyk, Okliievych, Smoliuk, et al., 2024*), рівень такої тривожності корелює з віком педагогів – чим старші, тим більше переживають за свою родину, трудову діяльність, медичне забезпечення, долю країни. На тлі психологічного дисбалансу у студентів помічають

85 **Q. Чи помітили ви зміни в поведінці дітей з початку повномасштабного вторгнення?**

n=645 (респонденти, які виховують неповнолітніх дітей)

Рис. 1. Ознаки стресу у дітей, спричиненого війною (за даними дослідження HIAS Україна та ГО «Дівчата»).

Ресурс: <https://drive.google.com/file/d/1d3tFQ0DJr381V02JxMGaeShCecV7g7Uv/view>

тривожні симптоми або стани, які чинять негативний вплив на їхнє здоров'я, самопочуття. Залежно від кількості симптомів і ступеня їх тяжкості у студентів виникають труднощі з концентрацією уваги, погіршенням соціальних стосунків, самонавчанням.

В усіх аспектах, міграція освітян, дистанційне навчання, професійне вигорання і психологічний дисбаланс потребують комплексної підтримки та інвестицій для стабілізації і подальшого розвитку освітньої системи України.

Педагогічний контекст проблеми. У дослідженні "Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення", яке було проведене Міжнародним благодійним фондом SavED разом із дослідницькою агенцією VoxPopuli Agency на початку 2024 року, представлено деякі труднощі та бар'єри, які мають місце в освітньому процесі (*Повітряні тривоги...*, 2014) Так, серед педагогічної спільноти на цей чинник вказують 75% вчителів і 87% представників шкільної адміністрації. Відтак серед учнів і батьків таку причину називали дещо менше – 47% та 51% опитаних відповідно. Окрім того, існують труднощі у самому процесі навчан-

ня, зокрема: 54% вчителів зауважують, що в учнів бракує зосередженості, 43% – вони нервують або відчують тривожність. Самі ж школярі зазначають, що "деякі предмети даються важче (44% проти 20% серед учителів), забагато предметів (41% проти 8% серед учителів), брак зосередженості (33% проти 54% серед учителів), відчуття тривоги / нервування (27% проти 43% серед учителів)" (Там само). Як бачимо, воєнні реалії досить негативно впливають на результати навчання у закладах освіти України. Учителі часто вказують на апатію, нав'язливі думки, проблеми з пам'яттю, імпульсивну поведінку, відчуття безвиході, почуття провини і т.п., що також має місце і серед батьківської громадськості.

Результати дослідження, яке проведене HIAS Україна та ГО "Дівчата" на тему: "18 months later: A mental health and psychosocial needs assessment across Ukraine", також підтверджують наявність психологічних симптомів у період війни (*Лаб'як, 2023*). Понад половину опитаних українців зазначили, що втратили інтерес до занять, які раніше приносили задоволення, стикаються з труднощами в роботі або працев-

лаштуванні: 48% опитаних вказали на проблеми зі сном, 46% зазначили сумний настрій, 44% заявили про постійне хвилювання, 39% – про втому, 31% – про проблеми з концентрацією, 26% – про різкі зміни настрою. І це, звичайно, переноситься і на стан учнів, на яких дуже помітно впливає війна (рис. 1).

Виклики у підготовці вчителів під час війни. У цьому контексті варто виокремити проблему забезпечення умов для безперервності навчання педагогів. Адже існують випадки переривання освітнього процесу через активні бойові дії та міграцію учасників педагогічної взаємодії. Деякі навчальні програми для підготовки педагогів були частково зупинені чи модифіковані. Наприклад, у тих регіонах, де фізична присутність студентів і викладачів стала неможливою. Окрім того, виникла необхідність адаптувати освітні програми до онлайн-формату, що не завжди відповідає потребам педагогічної освіти, особливо в частині практичної підготовки. Як уже зазначалося вище, частина педагогічних закладів освіти втратила матеріальну базу, необхідну для підготовки майбутніх учителів, – обладнання для лабора-

торних і практичних занять; навчальні матеріали, технічне оснащення тощо. Бюджет освітніх закладів обмежений, що унеможливує закупівлю нових технологій і навчальних матеріалів для інноваційного навчання. Це певним чином ускладнює доступ до освітніх ресурсів і надання можливості навчатися ефективно.

При цьому важливо акцентувати також на психоемоційний стан майбутніх педагогів. Війна значно вплинула (і впливає) на психічне здоров'я студентів і викладачів, знижуючи їхню мотивацію та продуктивність науково-педагогічної діяльності. Навчання у стані постійного стресу та невизначеності створює додаткові перешкоди. Тому не випадково сьогодні розробляються нові навчальні дисципліни (нормативні та вибіркові) для вирішення окреслених проблем (Чертюк, 2024).

Дієвим елементом безперервної освіти дорослих під час війни є надання психологічної підтримки та соціальної реабілітації людям, які зазнали травматичного досвіду. Вища педагогічна освіта слугує важливим засобом адаптації до нових реалій та відкриття нових перспектив. Важливим залишається розвиток у педагогів умінь працювати з різними віковими категоріями, включаючи дорослих, для забезпечення ефективного освітнього процесу. Це акцентує увагу на потребі підготовки фахівців у галузі андрагогіки та формування їх конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг (Там само). Тому сьогодні ми маємо достатньо електронних курсів і цифрових платформ для професійного розвитку педагога в умовах війни щодо упровадження інновацій в освіті з урахуванням обмеження деяких ресурсів та з метою створення безпечного освітнього середовища у підготовці майбутніх учителів. Адже умови війни значно скоротили кількість тренінгів, конференцій та обміну досвідом, які необхідні для впровадження сучасних педагогічних методик.

Використання цифрових платформ і технологій у навчанні під час війни.

Під час війни значно збільшився попит на цифрові платформи та онлайн-ресурси для організації навчання. Освітяни почали активно впроваджувати інноваційні технології для забезпечення безперервності навчання. Зокрема це онлайн-ресурси, такі як: Google Classroom, Zoom, Moodle, Microsoft Teams, що дозволяють учителям організувати уроки, взаємодіяти зі студентами та обмінюватися матеріалами. Користуються популярністю також віртуальні класи, де учні можуть не лише слухати лекції, але й активно брати участь у дискусіях та виконувати завдання. Мобільні застосунки також дозволяють урізноманітнити освітній процес, дозволяють не тільки отримувати доступ до уроків, а й відслідковувати прогрес учнів. І ці технології необхідно також застосовувати у професійній підготовці майбутніх учителів до роботи в школі у кризових умовах, тобто війни.

Мобільні додатки стали важливим інструментом для організації та підтримки освіти у закладах різних типів - від школи до університету чи післядипломної освіти. Популярними із них є: Duolingo (для вивчення іноземних мов, бо ігровий підхід, вправи на граматику, вимову та лексику, здатні зацікавити здобувачів освіти), Photomath (допомога у вирішенні математичних задач, адже аналіз рівнянь відбувається за допомогою камери і через покрокове розв'язання полегшується розуміння складних математичних тем), Quizlet (створення та використання навчальних карток, передусім для вивчення термінів, створення тестувань чи завдань для самонавчання, зокрема під час підготовки до іспитів), Kahoot! (інтерактивне навчання через ігрові тести та вікторини, створення опитувань, проведення цікавих уроків у класі чи онлайн), Coursera (доступ до курсів університетського рівня шляхом перегляду відеолекцій, виконання завдань, сертифікація), Grammarly (для поліпшення навичок письма здійснюється перевірка граматики, стилю та пунктуації, відповідно інструмент допомагає писати тексти

без помилок), Edmodo (освітня соціальна мережа для учнів і вчителів, призначена для спілкування в групах, обміну матеріалами, створення навчальних спільнот) та інші.

Під час війни важливим є дидактичний принцип індивідуалізації навчання. Саме й перевага застосування даних мобільних додатків для навчання в тому, що вони не лише слугують дієвим педагогічним засобом для підвищення мотивації, їх також можна успішно адаптувати до потреб і рівня знань користувача, сприяють розвитку навичок самонавчання.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. У воєнний час українська освіта зіштовхнулася із низкою сучасних викликів, на які необхідно ефективно реагувати. Серед найактуальніших питань, що потребують вирішення, варто виокремити: забезпечення високої якості підготовки майбутніх педагогів на рівнях фахової передвищої, бакалаврської, магістерської та докторської освіти; впровадження стандартів щодо виконання освітньо-професійних і наукових програм; орієнтація потреб ринку праці у підготовці кваліфікованих фахівців із урахуванням регіональних особливостей; питання розвитку української освіти за кордоном; а також специфічні виклики, пов'язані з формуванням контингенту педагогічних (науково-педагогічних) працівників у прикордонних регіонах. Окремо варто виокремити емоційно-психологічний чинник, що пов'язаний із стресовими ситуаціями учасників освітнього процесу в умовах війни (Somo, 2024).

Подальшого наукового пошуку потребують проблеми підвищення кваліфікації педагогічних (науково-педагогічних) працівників для організації освітнього процесу в кризових умовах, використання цифрових платформ та інструментів для роботи з учнями (студентами).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Биков, В. Ю. (2011). Хмарні технології, ІКТ-аутсорсинг і нові функції ІКТ підрозділів освітніх і наукових установ. *Інформаційні тех-*

нології в освіті, 10, 8–23.

Будник, О. (2023). Трагедія українських дітей війни – глобалізація та цивілізаційні перехрестя сучасної доби. *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics*, 2(4), 7–15. URL <https://doi.org/10.15804/ve.2023.04.01>

Головіна, Н. І. (2022). Етика війни: моральні дилеми військових конфліктів. Людський потенціал у контексті сучасних соціокультурних перетворень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 травня 2022 р. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 13–16.

Лаб'як, І. (2023). Як війна вплинула на українців: скільки не впевнені в майбутньому та мають депресію. URL <https://tsn.ua/ukrayina/yak-viyna-vplnula-na-ukrayinciv-skilki-nevpevneni-u-maybutnomu-ta-mayut-depresiyu-2451259.html>

Освіта в умовах війни: виклики та перспективи для України. 2023. URL <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> (accessed on 11 February 2024).

Повітряні тривоги є головним бар'єром у навчанні, – дослідження. *Osvita.UA*. 2014. URL <https://osvita.ua/school/91410/qud7cGZzoPCm7ynlasisU>

Чертов, В. І. (2024). Стратегії та виклики неперервної освіти дорослих в умовах воєнного стану: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО "УМО" НАПН України. 37 с.

Budnyk, O., Delenko, V., Dmytryshchuk, N., Podanovska, H., Kuras, V., & Fomin, K. (2023). The teaching approach for Ukrainian children affected by war: addressing challenges in the 21st Century. *Revista Brasileira De Educacao Do Campo*, 8, e17332. URL <http://dx.doi.org/10.20873/uft.rbec.e17332ABNT>

Budnyk, O., Okliievych, N., Smoliuk, S., Yemchuk, O., Fomin, K. (2024). Mental health during wartime. The Ukrainian case in the 21st century: on the increase of anxiety among students and teachers. *Health Problems of Civilization*. URL <https://doi.org/10.5114/hpc.2024.144677>

Budnyk, O., Kotyk, M., Fomin, K., Popeniuk, Y., Lytvyn, I., & Matsuk, L.

(2024). Rural Education in Times of War – The case of Ukraine. *Revista Brasileira De Educacao Do Campo*, 9, e19195. URL <https://periodicos.ufnt.edu.br/index.php/campo/article/view/19195>

Chandi, F., & Ferrari, M. (2013). *Handbook of Resilience in Children of War*. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer.

Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, 25, 351–368.

Machin, D. (2014). Professional educator or professional manager? The contested role of the for-profit international school Principal. *Journal of Research in International Education*, 13 (1), 19–29. URL <https://doi.org/10.1177/1475240914521347>

Nazaruk, S., Ruszkowska, M., Budnyk, O., Dabrowska, I., & Sokolowska, B. (2024). Experiences of the Polish teachers of primary schools in working with war refugee students from Ukraine – selected problems, limitations and implications for pedagogical practice. *Education 3–13* (Publisher: Taylor & Francis), 1–14. URL <https://doi.org/10.1080/03004279.2024.2336968>

Orr, L. M., & Hauser, W. J. (2008). A re-inquiry of Hofstede's cultural dimensions: A call for 21st century cross-cultural research. *Marketing Management Journal*, 18(2), 1–19.

Rembierz, M. (2023a). Face of the Child as an Icon of the Victims of Dehumanization and Bestiality. At the Root of Pedagogical Concern for the Fate of the Child and the Endangered Identity of Children in a Situation of Wartime Aggression and Confrontation of Ethno-Cultural Differences. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10 (3), 61–74. URL <https://doi.org/10.15330/jpnu.10.3.61-74>.

Rembierz, M. (2023b). Pedagogika czasow wojny. O przemianach powinności pedagogiki w konfrontacji z rzeczywistoscia wojny. *Ruch Pedagogiczny*, 1–2, 109–156.

Sliwerski, B. (2022). Wymiary edukacyjnego wzbudzenia polsko-ukrainskiego w obliczu wojny i

powojnia. *Lekeje pokoju w czasie (po)wojennym*, red. M. Paluch, (39–49). Krakow: Oficyna Wydawnicza "Impuls".

Somo, C. M. (2024). The Mental Well-Being and Inclusion of Refugee Children: Considerations for Culturally Responsive Trauma-Informed Therapy for School Psychologists. *Educ. Sci.*, 14, 249. URL <https://doi.org/10.3390/educsci14030249>

REFERENCES

Bykov, V. Yu. (2011). Cloud technologies, ICT outsourcing and new functions of ICT departments of educational and scientific institutions. *Information technologies in education*, 10, 8–23. (in Ukr.)

Budnyk, O. (2023). The Tragedy of Ukrainian Children of War – Globalisation and Civilisation Crossroads of the Modern Era. *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics*, 2(4), 7–15. URL <https://doi.org/10.15804/ve.2023.04.01> (in Ukr.)

Golovina, N. I. (2022). Ethics of war: moral dilemmas of military conflicts. Human potential in the context of modern socio-cultural transformations: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, 24–25 May 2022, Poltava: V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, 13–16. (in Ukr.)

Labiak, I. (2023). How the war has affected Ukrainians: how many are unsure of the future and have depression. URL <https://tsn.ua/ukrayina/yak-viyna-vplnula-na-ukrayinciv-skilki-nevpevneni-u-maybutnomu-ta-mayut-depresiyu-2451259.html> (in Ukr.)

Education in war: challenges and prospects for Ukraine. 2023. URL <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> (in Ukr.)

Air raid alarms are the main barrier to learning – study. *Osvita.UA*. 2014. URL <https://osvita.ua/school/91410/qud7cGZzoPCm7ynlasisU>. (in Ukr.)

Chertov, V. I. (2024). Strategies and challenges of adult continuing education in martial law: an e-learning course. *Bilna Tserkva: BINPO of the*

State Institution 'UMO' of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 37 p. (in Ukr.)

Budnyk, O., Delenko, V., Dmytryshchuk, N., Podanovska, H., Kuras, V., & Fomin, K. (2023). The teaching approach for Ukrainian children affected by war: addressing challenges in the 21st Century. *Revista Brasileira De Educacao Do Campo*, 8, e17332. URL <http://dx.doi.org/10.20873/uft.rbec.e17332ABNT>

Budnyk, O., Okliievych, N., Smoliuk, S., Yemchyk, O., Fomin, K. (2024). Mental health during wartime. The Ukrainian case in the 21st century: on the increase of anxiety among students and teachers. *Health Problems of Civilization*. URL <https://doi.org/10.5114/hpc.2024.144677>

Budnyk, O., Kotyk, M., Fomin, K., Popeniuk, Y., Lytvyn, I., & Matsuk, L. (2024). Rural Education in Times of War – The case of Ukraine. *Revista Brasileira De Educacao Do Campo*, 9, e19195. URL <https://periodicos.ufnt.edu.br/index.php/campo/article/view/19195>

Chandi, F., & Ferrari, M. (2013). *Handbook of Resilience in Children of War*. New York, Heidelberg, Dordrecht,

London: Springer.

Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, 25, 351–368.

Machin, D. (2014). Professional educator or professional manager? The contested role of the for-profit international school Principal. *Journal of Research in International Education*, 13 (1), 19–29. URL <https://doi.org/10.1177/1475240914521347>

Nazaruk, S., Ruzkowska, M., Budnyk, O., Dabrowska, I., & Sokolowska, B. (2024). Experiences of the Polish teachers of primary schools in working with war refugee students from Ukraine – selected problems, limitations and implications for pedagogical practice. *Education 3-13* (Publisher: Taylor & Francis), 1-14. URL <https://doi.org/10.1080/03004279.2024.2336968>

Orr, L. M., & Hauser, W. J. (2008). A re-inquiry of Hofstede's cultural dimensions: A call for 21st century cross-cultural research. *Marketing Management Journal*, 18(2), 1–19.

Rembierz, M. (2023a). Face of the Child as an Icon of the Victims of

Dehumanization and Bestiality. At the Root of Pedagogical Concern for the Fate of the Child and the Endangered Identity of Children in a Situation of Wartime Aggression and Confrontation of Ethno-Cultural Differences. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10 (3), 61–74. URL <https://doi.org/10.15330/jpnu.10.3.61-74>.

Rembierz, M. (2023b). Pedagogika czasow wojny. O przemianach powinności pedagogiki w konfrontacji z rzeczywistością wojny. *Ruch Pedagogiczny*, 1–2, 109–156.

Sliwerski, B. (2022). Wymiary edukacyjnego wzbudzenia polsko-ukrainskiego w obliczu wojny i powojnia. *Lekcje pokoju w czasie (po)wojennym*, red. M. Paluch, (39–49). Krakow: Oficyna Wydawnicza "Impuls".

Somo, C. M. (2024). The Mental Well-Being and Inclusion of Refugee Children: Considerations for Culturally Responsive Trauma-Informed Therapy for School Psychologists. *Educ. Sci.*, 14, 249. URL <https://doi.org/10.3390/educsci14030249>

Стаття надійшла 15.11.2024 р.

